

УДК 305:038

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.3.12>

Скорик Марфа Михайлівна,

кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,

директор Київського інституту гендерних досліджень

ORCID ID: 0000-0003-4780-8261

ГЕНДЕР БЕЗ МОВИ: ПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ГЛОСАРІЮ Й ТЕЗАУРУСУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ

GENDER WITHOUT LANGUAGE: PRESENTATION OF THE UKRAINIAN TRANSLATION OF THE GLOSSARY AND THESAURUS OF THE EUROPEAN INSTITUTE FOR GENDER EQUALITY

У статті надано короткий огляд дисциплінарного поля українських термінологічних гендерних досліджень з погляду їх спроможності забезпечити національну гендерну політику та управління; та можливостей врегулювати використання термінів у державній гендерній політиці та законодавстві України, шляхом підготовки українського перекладу авторитетного спеціалізованого словника з гендерної проблематики.

Виявлено, що понад 20-річна українська практика індивідуальних чи авторських словників, тезаурусів та глосаріїв для тематичних видань у галузі як гендерної теорії, так і практичної гендерної політики мала подвійний вплив. Позитивний, оскільки це формувало термінологічну базу і, надавало можливість їх розробникам працювати над їх безпосередніми питаннями гендерної політики, управління, освіти чи досліджень на надійному ґрунті продуманої термінології; Негативний, оскільки це створювало різноманітні мовні та термінологічні розбіжності та живило напругу між різними зацікавленими сторонами у сфері національної політики рівності та недискримінації в Україні. З'ясовано, що на сьогодні необхідність стандартизації фахової термінології у сфері гендерної політики та встановлення спільної мови для спільної справи є цілком очевидною для всіх зацікавлених сторін.

Стверджується, що накопичені невизначеності та різночитання, виниклі внаслідок тривалого нехтування термінологічними потребами гендерної політики в Україні, можна подолати шляхом перекладу й поширення авторитетного та міжнародно визнаного словника. Як, зокрема, нещодавно перекладений українською мовою Глосарій і тезаурус Європейського інституту гендерної рівності (ЄІГР), який містить 450 гендерних термінів із їх вичерпними та детальними визначеннями та використовується для законотворчості, розробки політики, адвокації та досліджень у ЄС, а відтепер і в Україні.

Ключові слова: гендер, гендерний словник, гендерний тезаурус, гендерний глосарій, гендерні терміни, гендерні дослідження, гендерні студії, гендерний мейнстрімінг, Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності.

The article provides a brief overview of the disciplinary sphere of Ukrainian terminological gender studies in terms of their ability to ensure national gender policy and governance; and presents new opportunities for regulating the usage of the terms in the state gender policy and legislation in Ukraine by preparing a Ukrainian translation of an authoritative specialized dictionary on gender issues.

It was found that more than 20 years of Ukrainian practice of individual or author's dictionaries, thesauri, and glossaries for thematic publications in the field of both gender theory and practical gender policy had a double impact. Positive impact, as it forms the terminological framework and thus enables their developers to continue working on their immediate issues of gender policy, governance, education or research based on reasonable terminology; Negative impact, as it created various linguistic and terminological differences, which increased tensions between representatives of various stakeholders in the field of a national policy of equality and non-discrimination in Ukraine. It was found that today the need to standardize professional terminology in the field of gender policy and establish a common language for a common cause is quite obvious to all stakeholders.

It is argued that the accumulated uncertainties and ambiguities that have arisen due to the long-term neglect of the terminological needs of gender policy in Ukraine can be overcome by translating and disseminating a reputable and internationally recognized dictionary. In particular, the recently translated into Ukrainian glossary and thesaurus of the European Institute for Gender Equality (EIGE), which contains 450 gender terms with their comprehensive and detailed definitions and is used for lawmaking, policy development, advocacy and research in the EU. and now – in Ukraine.

Key words: gender, gender dictionary, gender thesaurus, gender glossary, gender terms, gender-based research, Gender Studies, Gender Mainstreaming, EIGE's Gender Equality Glossary & Thesaurus.

Питання гендерного розвитку в сучасній Україні позначені значними, зокрема й термінологічними дискусіями та колізіями, котрі однаково активно відбуваються і в парламентській залі, і в навчальних аудиторіях, і в урядових офісах та офісах міжнародних організацій.

Чільне місце серед них займають питання базових визначень ключових понять гендерної політики та досліджень, зокрема й терміну гендер, діади гендер-стать, інших, що раз за разом стають предметом гарячих дебатів, від парламентських трибун і до обговорень в соціальних мережах. Хоча гарним способом розв'язку спірних дискусій є процедура визначення терміну через обмеження та чітке дефініювання його змістовного обсягу, в умовах України до останнього часу подібні шляхи не застосовувались. Зокрема, ми мали й доволі інертну реакцію на ці широко дискутовані теми з боку національної дослідницької та освітянської спільноти.

Аналіз останніх публікацій. Питання термінологічного забезпечення гендерних студій в Україні як дисциплінарного і як міждисциплінарного проекту за весь час їх існування, як не дивно, ні разу не ставали предметом розгляду науковців, і ми не маємо публікацій з цього питання.

Тому нашою стратегією в цій статті є стратегія своєрідного заповнення вказаних «білих плям», щоб покласти початок розмові про термін «гендер» та його похідні, про ключові поняття теорії гендеру, феміністичних теорій як робочі інструменти національних гендерних досліджень, освіти, політик. Розмова, котра має всі шанси розширитися і стати фаховою.

Метою цієї статті є виконати первинний огляд національного досвіду з термінологічного забезпечення гендерної політики, досліджень, освіти на основі дисциплінарно різноманітних довідкових та словничкових видань, тезаурусів і переліків термінів з гендерної проблематики, котрі оприлюднювались в Україні з 2000-х років та по даний час; проаналізувати позитивні і негативні впливи вказаної національної термінологічної практики, та визначити її найближчі перспективи.

Виклад основного матеріалу дослідження. До останнього часу, і за понад двадцять років упровадження політики недискримінації за статтю й гендерної рівності, в Україні усталеного словника гендерних термінів підготовано все ще не було. А експертна спільнота, у пошуках джерел потрібних термінів, використовувала різномовні, різні за обсягами пояснюваного тезауруси та колекції термінів від різних видавників, і, фактично, мала небагато можливостей послуговуватись спільною та усталеною професійною мовою.

Авторські тезауруси, словнички, глосарії гендерних термінів, підготовані в Україні за цей час окремими дослідницями чи невеликими дослідницькими колективами, з'являлись як правило як розділи-додатки до окремих видань не-словникового типу. Вони були невеликі за обсягами й обмежені за функціоналом.

Так, ініційований академічними феміністськими дослідницями перший в Україні й рекомендований Міністерством освіти навчальний посібник «Основи теорії гендеру» 2004 року, містить лише короткий глосарій на 24 основні терміни [1]. При тому, що посібник конститує гендерний підхід для біля 15 різних наукових галузей, та вводить в національній освітній і науковий обіг низку нових теорій у широкому міждисциплінарному полі. Відповідно, ці напрямки не були належно забезпечені термінологічно.

Підготований за ще десять років, й цього разу за участі активісток «Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей» 2013 року, спрямований на студент.ок бакалаврату лише соціогуманітарних дисциплін, уводив в обіг ще більш спеціалізовані гендерні теми але не містив словникової частини узагалі. Видання має тільки покажчик з окремими термінами, згаданими у його тексті [2]. Водночас, така повна відсутність словникової частини у виданні з гендерної тематики, тим паче підготованому з освітніми цілями, стала швидше винятком.

Загалом набула поширення практика готувати й додавати до кожного більш-менш значущого видання з гендерних питань індивідуального словничка. Починаючи з середини 2000-х, ця практика дуже скоро – і вимушено, – стала в Україні масовою. Вона поширювалась і на освітні та наукові видання, зокрема й галузеві [3; 4; 5], встановлюючи власні дисциплінарні слововживання в гендерній психології, юриспруденції, інших галузях.

Так само вимушено, але в рази більшого поширення ця практика обов'язкових приватних словничків набула серед органів, відповідальних за рівність [6; 7], їх проектів з гендерних питань, поширюючись на державні документи, кожен з яких як правило супроводжувався власним невеликим тезаурусом. Звичайно, масова практика з підготовки й розміщення таких колекцій термінів не була випадковою. Вона була вказівкою на серйозну потребу в інструментах підвищення гендерної компетентності і освітян, і державних службовців, їх обізнаності щодо основних понять, визначень – гендерної рівності, утиску, сексуальних домагань, інших робочих понять у сфері дії

мандату управління. Їй також ця практика сприяла навичкам ідентифікації таких явищ у мові та поведінці у професійних взаємодіях та професійній діяльності.

Водночас, враховуючи, що такі колекції термінів зазвичай готувались за джерелами або й прямо за методичної підтримки дуже різних країнових або міжнародних агенцій або організацій, котрі були донорами відповідних проектів, дуже часто термінологічні різночитання, внаслідок різної мови прийнятої в різних країнах або галузях, в Україні починали співіснувати й суперечити одне одному.

Хорошим прикладом тут може бути поняття «гендерно-нейтрального підходу». Він у довідкових та методичних документах такої агенції ООН як Міжнародна організація праці використовується в позитивному ключі, є аналогом терміну «гендерна чутливість». Тоді як у термінологічному вживанні європейських агенцій, що опікуються недискримінацією, він означає протилежне – а саме, «гендерну сліпоту», неврахування гендерного підходу. В сьогоденній Україні обидва означення функціують одночасно у різноманітних документах з гендерної проблематики [8], зокрема й методичних, призначених для державних службовців та законотворців [9], спричиняючи додаткові непорозуміння. Цей приклад показовий, але далеко не винятковий в українській ситуації.

Та власне й сам ключовий термін «гендер» досі не мав надійного й загальноприйнятого визначення, уведеного хоча б через рамковий Закон про рівні права та можливості жінок та чоловіків [10]. Цей закон визначає терміни «гендерна рівність», «гендерно-правова експертиза» та інші, загалом 24 [11], але не ключовий термін «гендер». Їй це не зважаючи на те, що цей закон мав аж чотири редакції (2012, 2014 та 2018 року [12]). А отже, й чотири нагоди цей термін визначити та внести.

У наслідку, цьому ключовому терміну особливо щастить на метафоричні, «авторські» або запозичені (часто без вказівки джерела), спрощені та /або видозмінені й перероблені дефініції. Автори видозмін також як правило не вказані і тому невідомі. Так, «гендер» часто визначають, послуговуючись популярною метафорою «соціальної статі», що в науковому сенсі дефініцією вважатись не може [13; 14; 15], або ж визначають його через спірні діади на кшталт «соціальна роль, соціальні можливості жінки й чоловіка» [14] чи «риси характеру та особливості поведінки» людини [15]. Не менш суттєвою тут є і постійна апеляція до «людини» як носійки гендеру, пряма

або ж контекстуальна. Тоді як оригінальні теорії гендеру такого не передбачають; і навпаки, чітко вказують що гендер є характеристикою соціальної структури рівно як і людини, чому й включає парні визначення – роль (людини) – статус (в структурі) тощо.

Чи було та чи є на користь експертній спільноті таке вимушене «багатоголосся»? Думаємо, що ні. Ця ситуація провокувала й провокує дотепер мовні та термінологічні розбіжності й непорозуміння між різними частинами експертної спільноти та окремими експертками; ці різночитання дезорієнтують при навчанні гендерним питанням, замість орієнтувати, й це особливо давалось визнаки при навчанні держслужбовців, а також правозахисників, які надалі кооптувались до роботи над питаннями гендерної рівності як радники або консультанти з гендерних питань; зрештою, вони ж підживлювали адвокаційні кампанії, спрямовані проти прав людини та прав жінок, даючи ґрунт біля- а то й прямо анти-науковим дискусіям навколо «слова «гендер».

Так, дискусії щодо змісту «слова «гендер», котрі велися в Україні останні роки, потрапляли на благодатний ґрунт відсутності усталеного та загальноприйнятого слововживання у цій галузі. Але вони ж були й індикатором відсутності усталеної та придатної для широкого спектру потреб розробників, користувачів, вчених, аналітиків спільної мови, котру необхідно ввести.

Зрозуміло, що тактика підготовки індивідуальних «авторських» словничків чи й тематичних словників з питань гендеру [16; 17], написаних однією-двома людьми, зі зрозумілих причин не могла бути успішною ані проти таких кампаній, ані для основного завдання будь-якого словника – конституювати, установити спільну мову певної експертної спільноти.

Потребу в спільному і визнаному словникові, котрий уніфікував би національне слововживання з питань рівності зацікавлені визнавали ще в середині 2000х, вказуючи, що є потреба «подати в розгорнутому вигляді понятійний апарат, що описує таке явище як гендер», аби «практично застосувувати гендерну теорію, поняття, документи, біографічну та іншу інформацію з цих питань для національної політики рівності» [16, с. 8]. Але при цьому є прикметним, що потреби уніфікувати та/або усталити спільну професійну мову спільноти гендерних дослідниць ніхто з укладачок чи ініціаторок довідників чи словничків не вбачав. Теж прикметно, що за всі ці біля двадцяти років гендерного розвитку не було проведено жодного заходу, зустрічі, обговорення, круглого столу чи

презентації, котрі б стосувались гендерної термінології в Україні та потреб у ній. Термінологічна робота обмежувалась, як правило індивідуальними, зусиллями укласти власний, іменний гендерний словник [16; 17].

Віддаючи належне копійчій та ресурсозатратній праці, котрої завжди вимагає укладання словника, і котра завжди, й підставово, викликає велику пошану й подяку спільноти, усе ж відзначимо, що такий індивідуалізований підхід давав вкрай мало можливостей для процедур узгодження зі спільнотою, для котрої даний словник номінально призначався. Крім того, в деяких випадках «авторські» довідково-словникові видання могли друкуватися навіть і без задіяння будь-яких процедур зовнішнього рецензування [18, с. 2]. Й у цьому разі містити застарілі, або й прямо конфліктуючі з підходом гендерної рівності визначення, з котрими навряд чи могла б погодитися експертна спільнота, і котрі точно не використовуються ні українськими, ні міжнародними експерт(к)ами з гендерної рівності та/чи недискримінації [ст. 34, 18]. Триваюча «термінологічна війна» проти феміністської спільноти без сумніву є наслідком неухваги до питань конституювання спільної мови для феміністських та гендерних досліджень в Україні.

Тим не менше, політика гендерної рівності та недискримінації в Україні динамічно розвивається, й усталеної мови для цієї галузі наукових досліджень, навчання та законотворчої роботи бракує все більше.

Лише за останні чотири роки уряд прийняв понад 20 державних документів різного рівня та з дуже різних напрямків національної гендерної політики. Зокрема таких як: Державна соціальна програма запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року; План заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності, Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності з Переліком індикаторів, у розрізі яких здійснюється збір даних для моніторингу гендерної рівності, Методичні рекомендації щодо включення положень, що забезпечують рівні права та можливості жінок і чоловіків у трудових відносинах, до колективних договорів, угод, Методика визначення потреб територіальних громад у створенні спеціалізованих служб підтримки постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на

період до 2025 року, Типове положення про відповідальний підрозділ з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; Типове положення про радника з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі, Методичні рекомендації щодо впровадження та застосування гендерно орієнтованого підходу в бюджетному процесі, Методичні рекомендації щодо ідентифікації випадків гендерної дискримінації та механізм надання правової допомоги, Концепцію комунікації у сфері гендерної рівності. І цей перелік далеко неповний.

Як бачимо, це над-значний обсяг гендерних питань, котрі урегульовують відносини у дуже різних сегментах суспільного життя, й що серед іншого потребують і власного термінологічного врегулювання. Адже неприпустимо, щоб такий обсяг нормативних документів керувався різними термінами, поняттями, підходами, котрі не узгоджуються поміж собою.

З огляду на це, слід більш ніж вітати ініціативу з перекладу українською мовою та видання в Україні європейського словника для дослідників та законотворців – Глосарію й тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності – ЄІГР [19] (далі – Глосарій ЄІГР), котру слід розцінити як довгоочікувану. Його розробники наголошують, що це – спеціалізований термінологічний інструмент, орієнтований на всю сферу гендерної рівності та у всіх галузях, й був прийнятий задля встановлення спільного розуміння термінів гендерної рівності в усьому ЄС, щоб просувати справедливий й інклюзивну мову для покращення рівності між жінками та чоловіками. Ця мета абсолютно відповідає і є близька українським потребам і ситуації.

Глосарій ЄІГР був підготований широким колом авторок на основі 92 джерел з чільних нормативних та політичних документів Європейського Союзу, Ради Європи та ООН, досліджень, звітів та наукових статей. Тобто, на дуже широкому матеріалі визнаних і авторитетних світових джерел, публікацій та документів, і на високому науковому рівні. Важливо, що цей Глосарій було розроблено не авторками чи укладачками індивідуально, як ми бачимо це в українській практиці, а, як наголошують розробники, у широкій співпраці з ключовими зацікавленими сторонами: Європейською комісією, Європейським парламентом та Радою Європи, а також національними механізмами, науковими колами та партнерами Центру ресурсів та документації ЄІГР [20].

Це робить цей словник надійним джерелом термінів для нас: джерелом гендерних визна-

чень та підходів, узагальнених та доступних як для перевірки, так і для подальшої поглибленої роботи. Також, цей Глосарій є живим документом. І він оновлюється. Він вивіряється, пишеться та переписується відповідно до появи нових викликів, теорій, даних чи явищ, котрі слід кодифікувати. Цей словник інтерактивний, і розрахований на постійний огляд, оцінку доцільності й включення в тіло словникових статей коментарів або уточнень, зроблених його користувач(к)ами.

Розробники наголошують, що у Глосарії ЄІПР можна знайти:

- вичерпні й докладні визначення конкретних термінів для розроблення політики, адвокації або дослідницької роботи;
- детальний список джерел та посилання на довідкові документи;
- порівняння подібних, або заплутаних термінів та виявити відмінності між ними;
- краще зрозуміти нову термінологію в галузі гендерної рівності;
- позначити літературні ресурси в роботі з індексування або каталогізації;
- виявити, які терміни гендерної рівності пов'язані (у широкому та у вузькому сенсі);
- дізнатися, котрим термінам надають перевагу, а котрі застарілі, й чому [20].

Крім того, Глосарій ЄІПР містить посилання на пов'язані глосарії, систематики та тезауруси з феміністських та гендерних питань, до яких має сенс звертатися, зокрема, аналітичним чи освітянам для більш поглибленої дослідницької роботи. Це зокрема Глосарій щодо гендерної рівності Ради Європи; Жіночий тезаурус від Atria; Гендерна та наукова систематика за GenPORT; Багатомовний тезаурус ЄС від EuroVoc; Тематичні рубрики КвіннСама, Університет Гетеборга; Збірник гендерних глосаріїв у каталозі Центру ресурсів та документації EIGE [20]. Можливість звертатися до яких є неocenенною для поточної роботи гендерного аналітика.

Загалом Глосарій ЄІПР містить 450 термінів з їх визначеннями та джерелами, а у майбутньому, як планують розробники, ще й буде пов'язаний із EuroVoc, багатомовним тезаурусом для всього ЄС, і буде доступний усіма мовами ЄС.

Мати такого словника і українською мовою також безперечно є хорошим практичним кроком назустріч нашій майбутній євроінтеграції. Адже з огляду на обраний Україною курс на інтеграцію з ЄС та підписану Угоду та зобов'язання узгодити зокрема й наше анти-дискримінаційне законодавство з європейським, наявність спільної термінології і мови стає не лише бажаною, а й кричуще

необхідною. Крім того, для України важливо, що переважно терміни цієї колекції використовуються для законопроектної, аналітичної, дослідницької та освітньої роботи в країнах Європейського Союзу. З цього погляду, симптоматично й заслуговує на повагу, що саме одна з європейських країн, Німеччина, виявилась чутливою до цього питання та, завдяки Фонду імені Фрідріха Еберта підтримала ініціативу з підготовки перекладу Глосарію українською мовою, котру висловила Урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко.

Колектив українських науковиць та експертток, які готували українську версію цього поважного словника, також включав представниць різних зацікавлених сторін, аби підтримати інтенцію колегіальності і якнайкращого урахування різних досвідів, започатковану розробниками та творцями оригіналу. Над перекладом попрацювали і урядові фахівчині, відповідальні за гендерні питання, і феміністські вчені з понад 20 річним досвідом роботи в галузі гендерних досліджень, і активістки зі значним досвідом адвокації прав жінок та просування феміністичної візії українського суспільства. Їх клопітка робота з вивіряння понад 450 термінів, що складають Глосарій ЄІПР, та пошук якнайкращих українських відповідників завершилась підготовкою та презентацією українського перекладу у квітні 2021 року [21].

Фахівчині, що підготували україномовну версію Глосарію ЄІПР, мали на меті усталити в національних дискурсивних практиках – політичних, соціальних і наукових, – низку понять з царини гендерної політики та досліджень, котрі все ще не мали або мали, але спірні тлумачення [С. 35, 22]. Як от, гендерування; гендерний мейнстрімінг як систематичне врахування відмінностей між умовами існування, становищем та потребами жінок і чоловіків у всіх політиках та діях; гендерна справедливість, як забезпечення неупередженого ставлення та справедливості при розподілі благ та обов'язків між жінками та чоловіками; гендерна перспектива, інші. Це видання спроможне надати гендерній рівності лексикографічного закріплення та інтегрувати його в національні дискурси, що було одним з чільних завдань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ми коротко оглянули непростий процес конституювання спільної мови в межах українських гендерних студій як великого міждисциплінарного проекту, і продемонстрували, що вимушене «багатоголосся» термінологічно різноманітних довідкових та словничкових видань, тезаурусів і переліків термінів з гендерної про-

блематики, виданих в Україні з 2000-х років і по даний час мало подвійний вплив. З одного боку, це вирішувало проблему термінологічних рамок для їх розробників, надаючи їм можливості працювати над питаннями гендерних досліджень, освіти або політики. А з іншого, створювало мовні й термінологічні розбіжності, й живило непорозуміння між представниками різних наукових галузей та практиками, між різними частинами експертної спільноти та окремими експертками, зацікавленою громадськістю.

Ми робимо висновок, що ця ситуація на сьогодні є достатньо візуалізованою для зацікавлених сторін, і що задіяні до практик впровадження гендерної рівності управлінці, так само як і фахівці та експерти, освітяни та вчені, що спеціалізуються на ІС, відчують потребу стандартизації професійної термінології, спільної мови для спільної

справи. Це дає нам підстави вважати, що накопичені невизначеності та різночитання, зумовлені довгочасною неувагою до термінологічних потреб гендерних досліджень, освіти й політики можуть бути подолані. Зокрема, через підготовку й поширення української версії авторитетного та міжнародного визнаного довідкового видання, яким зокрема є пропонуваній увазі експертної спільноти Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності, виданий нещодавно групою фахівчинь за ініціативи Урядової уповноваженої з питань гендерної політики.

Є всі підстави розцінити підготовку й поширення такого видання як важливий крок, що розширить межі наших можливостей роботи з гендерними нерівностями завдяки цьому новому й якісному термінологічному інструменту, нарешті введеному в національний науковий обіг.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Основи теорії гендеру : навч. посібник / В.П.Агеева та ін. ; за заг. ред. М.М. Скорик. Київ : «К.І.С.», 2004. 521 с.
2. Гендер для медій : підручник / за заг. ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ : Критика, 2013. 217 с.
3. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія : навч. посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 307 с.
4. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2011. 240 с.
5. Фулей Т.І. Основи гендерної рівності : Навчально-методичний посібник для суддів. Київ : «Тютюткін», 2010. 237 с.
6. Глосарій гендерних термінів Державної судової адміністрації України (ДСАУ) // Судова влада України. URL: <https://pl.court.gov.ua/tu17/gender/gl> (дата звернення: 27.10.2021).
7. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : затв. наказом Мін-ва соц. політики України від 07.02.2020 р. № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
8. Гендерно нейтральні політичні заходи (Gender-neutral policies) // Глосарій основних гендерних понять. Додаток до звіту Всеукраїнського об'єднання організацій роботодавців «Конфедерація роботодавців України» з партисипативного гендерного аудиту. URL: http://cprk.org.ua/files/gender_glosariy_ponnat.pdf (дата звернення: 27.10.2021).
9. Гендерно нейтральна політика // Словник термінів Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Житомирської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.cprk.zt.ua/navchalno-metodichni-ta-informacijno-analitichni-materiali/navchalno-metodologichni-posibniki/genderni-pitannya/slovník-terminiv.html> (дата звернення: 27.10.2021).
10. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
11. Історія документа та редакції // Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15#History> (дата звернення: 27.10.2021).
12. Терміни в документі // Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/2866-15> (дата звернення: 27.10.2021).
13. Гендер // Словник термінів Центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників Житомирської обласної державної адміністрації. URL: <http://www.cprk.zt.ua/navchalno-metodichni-ta-informacijno-analitichni-materiali/navchalno-metodologichni-posibniki/genderni-pitannya/slovník-terminiv.html> (дата звернення: 27.10.2021).
14. Гендер // Глосарій: «Повага», Кампанія проти сексизму. URL: <https://povaha.org.ua/hlosarij/> (дата звернення: 27.10.2021).
15. Жінки і чоловіки // Новопсковська районна державна адміністрація, Луганська область. URL: http://nvp.loga.gov.ua/oda/press/news/zhinki_i_choloviki_mi_taki_rizni_ale_rivni_genderna_rivnist (дата звернення: 27.10.2021).
16. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. 50/50: сучасне гендерне мислення : словник. Київ : К.І.С., 2005. 277 с.
17. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси, 2016. 336 с.
18. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень : словник-довідник. Київ : Логос, 2020. 239 с.

19. Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності / М.Ю. Бабак та ін. ; за заг. ред. О. Давліканової. Київ : «Вістка», 2021. 170 с.

20. EIGE's Gender Equality Glossary & Thesaurus // European Institute for Gender Equality. URL: <https://eige.europa.eu/thesaurus/overview> (дата звернення: 27.10.2021).

21. В Україні видали переклад Словника Європейського інституту з гендерної рівності: Укрінформ, 2 квітня 2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3218842-prezentacia-ukrainskogo-perekladu-clovnika-evropejskogo-institutu-z-gendernoi-rivnosti.html> (дата звернення: 27.10.2021).

22. Компанцева Л., Давліканова О., Сусллова О. Глосарій і тезаурус термінів гендерної рівності: у пошуках спільної мови // Сучасні стратегії гендерної освіти в умовах євроінтеграції : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2020 р. Тернопіль : ТНПУ, 2020. С. 33–35.